

YAZMA ESERLERİN TASNİF VE TESBİTİNDE İHMAL OLUNAN HUSUSLAR VE BUNLARLA İLGİLİ BAZI TEKLİFLER

Prof.Dr.Mehmet ŞEKER
Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Some Problems and Proposals Related to the Determination and Classification of Manuscripts

From its very beginning the discipline of the history is based on two sources, oral and written ones. Especially manuscripts and other historical documents can be described as backbone of the history. Because not only they provide us crucial knowledge of the cultural, economical and social life of the past but also they have esthetic values.

Today it seems to me we have some serious problems relating to the determination and classification of these invaluable documents. The first problem is about the naming of the documents. Titles, given to them, have to be in accord with the content. Secondly we have always to kept in mind that at least in some old volumes of the manuscripts, they contain several books or booklets together. Then in the process of classification, we have to be aware of this fact and if there are another books / booklets either at the end of it or around the pages. We have to determine all of them correctly and they have to be shown at the catalogue of the document. Thirdly, notes at the beginning or the inner of the cover of the book must not be neglected since these notes are very important in the history of our cultural and social life. Moreover, notes of registration and copying of the manuscripts are also very important for a student of the history.

Then, they have to be read and determined carefully and correctly. If we want to help the students of the history and to show the richness of our libraries at least we must follow these rules, especially in the determination and classification of the written sources.

Herkes için faydalı bir ilim olarak kabul edilen Tarih'in geçmiş olaylarını ve eserlerini özellikle araştıranların tam olarak ve doğru bir şekilde öğrenip yorumlayabilmeleri için Tarihî bilgilerin kaynaklarına vakıf olmaları gerekir. Buradan da anlaşıldığı gibi, tarihî bilgi veren hemen her malzemeye kaynak denilmektedir. Gerçi, her bilgi veren malzemenin kaynak olma özelliğine sahip

olmadığı da bilinmektedir. Elde edilen bir malzeme; “devrinde vücuda getirilmiş” veya “devrine yakın bir zamanda ve devrinin kaynaklarından faydalanılarak meydana getirilmiş olması” hâlinde bir kaynak özelliği arzeder.

Bilindiği gibi modern teknolojinin günlük hayata girmesinden önceki devirlerde; şiirler, hikayeler, efsaneler, destanlar, menkıbeler gibi sözlü eserler ile arşivlerdeki ve kütüphanelerdeki her türlü yazılı malzemeler ve müzelik her çeşit kitâbe, âbide, mezar taşları, antropolojik malzemeler, paralar, armalar ve mühürler gibi kalıntılar yanında; örf ve âdetlerle ilgili maddî eşyalar vb. tarihi bir hatırayı yaşatan miras unsurunu oluşturan eserler, bulunan her çeşit yazılı malzeme, konularına göre tasnif edildiğinde kendilerine ulaşılması kolay hâle gelen eserler olarak değer kazanırlar. Ancak bu tasniflerde gözden kaçan, üzerinde durulması gereken bazı önemli notlara dikkat çekmek suretiyle, biz bu çalışmamızda, tarihin kaynakları ile ilgili bir problemi ele alarak, bazı teklifler ortaya koymayı deneyeceğiz.

I. YAZMA ESERLERİN ADLANDIRILMALARI VE TASNİFLERİ MESELESİ

Bütün ilimler yeri geldikçe tarihçiye yararlı olur. Bu ilimlerle ilgili eserlerin kitap olarak kütüphanelerde veya özel ellerde mevcudiyeti tarihçinin işini zorlaştırır. Bir devrin tarihi ile uğraşan bir araştırmacı o devirde kaleme alınmış bütün malzemelere ulaşamayabilir. Zaten ulaşması mümkün de değildir. Ancak ulaşabildikleri arasındaki eserleri, özellikle yazma eserleri incelerken, gözden kaçırmaması gereken bir husus da; bu eserin tasnifinde isabet ederek, onu hem konusu itibarıyla, hem de malzeme olması bakımından taşıdığı diğer özellikleri itibarıyla doğru olarak tespit etmesi gerekir. Buna bir kaç örnek vermek gerekirse; bizim de doktora çalışmamız sırasında tespit ettiğimiz gibi değerli tarihçi Prof.Dr.Mübahat Kütükoğlu'nun şu misalleriyle bu konuya bir giriş yapılabilir: “Kütüphanelerdeki eserlerin yazarı ve adlarının tespiti, kütüphâne kataloglarının hazırlanması sırasında uzmanlarca incelenerek tespit edilmiş olduğundan, çok kere güçlüklerle karşılaşılmaz. Fakat bazı hâllerde, katalog hazırlanması sırasında eser teşhis edilememiş olabileceği gibi, bazen da yanlış isimlendirilmiş de olabilir. Meselâ, T.B.M.M Katalogunda Gelibolulu Mustafa Âli'nin eseri Nushatû's-Selâtin'in “Teşrifat-nâme” olarak kaydedildiğini; yine aynı eserin Millet Kütüphanesi Ali Emîri kitapları arasındaki bir nüshasının da “Âsâf-nâme” şeklinde geçtiğini söyleyerek bu nevi hatalarla araştırmacının karşılaşabileceğine dikkat çekerek benzeri durumlar karşısında dikkatli olunması gerektiğini belirtmek yerinde olacaktır sanırım”.¹

Aynı şekilde, Ali b. Hüseyin el-Amâsî'nin “Tarîku'l-Edeb”i, Nuruosmâniye Kütüphanesinde (3389/3908) “Tâcü'l-Edeb” şeklinde kaydedilmiş bulunmaktadır.² Bu konuda kütüphâne kataloglarında yapılacak bir karşılaştırma, daha bir çok eserin bu tarzda farklı adlarla kaydedilmiş olduğunu ortaya koyacağından, dikkatli olunmasını gerektiriyor.

Bir yazma eser, hangi ilimle ilgili ise eserin muhtevasına bakılarak, katalog-

¹ Mübahat S. Kütükoğlu, Tarih Araştırmalarında Usul, İstanbul 1991, s. 29

² Mehmet Şeker, Ali b. Hüseyin el Amâsî ve Tarîku'l-Edeb'i, Ankara 2002, s. 22

lardaki yeri tespit olunuyor. Ancak bu konuda karşılaşılan birkaç hususa işaret etmek istiyoruz.

a. Yazma eserler çoğunlukla risaleler hâlinde, ya bir müstensih tarafından istinsah edilmişler ya da farklı müstensihlerin eserleri bir mecmua olarak derlenmiş olup bir arada tek bir cilt halinde toplanmıştır. Onun için bu tip mecmualardaki her risalenin tek tek tespiti yoluna gidilmeli ve her risalenin müellifi, adı ve konusu özenle belirlenerek kataloglardaki yerine kaydedilmelidir. Bu arada, bazı mecmualarda başlarda, risaleler arasında veya sonlarda, bazen tek, bazen da birkaç varak hâlinde ciltlenmiş olan notlar ve malzemeler, bu kataloglarda gösterilmektedirler. Hatta bunlar karalama (müsvedde) olarak kullanılmış olsa bile bunların bir tarihi malzeme oldukları göz önüne alınarak, kataloglarda işaret olunmalarında yarar vardır.

b. Bir cilt altında olduğu hâlde, birden fazla risalenin yer aldığı mecmualardan bazılarının sayfa kenarlarında da, farklı farklı eserlerin kaleme alındığı görülmektedir. Bunların tasnif sırasında ister konu bütünlüğü olsun, ister ayrı konularda eserler olsun, her risale ve eserin konusu ayrı ayrı tespiti çalışılmalı ve belirtilmelidir. Doktora çalışması sırasında esas nüsha olarak kabul ettiğimiz, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin "Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis"inin Raif Yelkenci nüshasından yapılan tıpkıbasımının ilk otuz üç sayfasında mevcut olan arapça risalenin kataloglara kaydedilmemesi yüzünden bu risaleden haberdar olunmamıştır. Halbuki özlü sözlerin bir araya getirildiği, hatta bu risalede yer alan bazı cümle ve sözlerin de Âlî tarafından kullanıldığı karşılaştırma sonucu görülmektedir.³ Benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu sebeple tespit edildiği ölçüde yazma eserlerin sayfa kenarlarında yer alan risale ve notlar da tasnif sırasında kataloglarda ayrı ayrı belirtilmelidir.

c. Mecmua olarak tavsif edilen eserlerdeki mevcut risalelerin ilkinin adı kataloglarda kaydedildiği için, çok zaman birden fazla risale olduğu hâlde diğerlerinin adı kataloglarda geçmemektedir. Bu yüzden arada kalan çok nadir nüshalar unutulup gitmekte ve onlardan haberdar olunamamaktadır. Bu sebeple kataloglara her risale tek tek kaydedilmeli ve her biri ihmale uğramadan katalogdaki yerini almalıdır.

II. YAZMA ESERLERİN CİLT KAPAKLARININ İÇ SAYFALARINDA VEYA BAŞ KISIMLARINDA YER ALAN NOTLAR MESELESİ

Bilindiği gibi yazma eserler, ya doğrudan müellifleri tarafından kaleme alınırlar, ya da müstensihlerce istinsah edilirler. Çok zaman bunlarla ilgili kayıtlara eserlerin başında veya sonunda rastlanır. Ancak, bu eserler, asırlar içinde elden ele dolaşarak çeşitli şahıslar tarafından sâhiplenilir. Eserin elinde bulunduğu kimse, esere verdiği kıymet ölçüsünde bazı kitapları "baş ucu kitabı" olarak saklar. Daima elinin altında bulunduğu içinde çok önemseydiği notları bu eserin içine kaydeder. Bu notlar arasında; kendi nikahıyla ilgili bilgilerden tutunuzda, nikah vesilesiyle eşine verdiği mihre ve mihre bağlı eşyalara kadar devrinin günlük hayatı ile toplumun yaşayışı hakkındaki bilgilere rastlamak mümkündür.

³ Mehmet Şeker, Gelibolulu Mustafa 'Ali ve "Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis", Ankara 1997, s.65,83

Ayrıca, oğlunun veya kızının doğumunu kaydeden kimseler, bu kitapları dededen toruna intikal ettirmek suretiyle, âdeta adlarını ve soylarını kıyamete kadar yaşatmak isterler. Bunlardan bazılarının hatıra defteri tutar gibi günlük hayatları ile ilgili bilgileri de bu sayfalara aktardıkları görülmektedir.

Bunlara birkaç örnek vermekle yetinmek istiyoruz. İzmir Milli Kütüphânesindeki yazmaların tasnifini yaptığımız sırada karşılaştığımız kitaplardaki örneklerde; kayıtsız eserlerden birinin (nu:393) başındaki sayfasında ebced harfleri ile bunların karşılığı olan rakamlardan başka; sekiz beyitlik Türkçe bir şiir, bahçelerdeki tırtırlara karşı yapılan tılsım örneği ile ayrıca üç beyitlik bir başka şiir yer almaktadır. Ayrıca, bir kelime hakkında bir sözlükten aktarma bulunmaktadır. Bu arada "Zülüflü Osman Efendi Kâtib-i Cümrük-i İzmir" kayıtlı mühür basılmıştır. Bu da kitabın ve yukarıdaki notların sâhibi olduğunu tahmin etmemize yardımcı olmaktadır. Aynı kitabın bir diğer sayfasında da, Ebu's-Suûd'un İstanbul Kadısı olduğu sırada İstanbul'un mahalleleriyle ilgili bir tespiti kaydedilmiş bulunmaktadır. Bu notu aynen aşağıya aktarıyoruz:

"Hazret-i Ebu's-Suûd Efendi İstanbul Kadısı iken İstanbul'u teftiş eylediği zaman tahrir eylemişlerdir:

Mahallât	6985 adet
Cami-i Şerif	285 adet
Mahalle Mescidi	4492 adet
Muallim-hâne	1653 adet
Medâris	515 adet
'Imârât	100 adet
Hângâh	150 adet
Zâviye	285 adet
Hamam	839 adet
Kârbansaray	418 adet
Çeşme	928 adet
Furun	285 adet
Musluk	2985 adet
Değirmen	58 adet
Kapan	12 adet
Bozahâne	585 adet
Meyhâne	2885 adet
Kala-i Hisar	360 adet
Kenîsa-i Küffar	244 adet
Kapu	24 adet

Her iki kapu arasında otuz beden vardır".⁴

Aynı sayfada bir başka kayıta da; bir attı sıracı hastalığı çıkarsa, nasıl tedavi edilebileceği hakkında bir nota rastlanmaktadır.

Aynı kütüphânenin kayıtsız-124 nolu mecmuasının başında da Adnan Saygun'un babası olan Celal Saygun ve onun babasının biyografisi hakkında önemli bir not yer almaktadır.

⁴ Bu bilgilerin ayrıca tahkike ihtiyacı vardır. Zira bu notun gerçeklere ne kadar uygunluk arzettiği hususu tartışılabilir.

Bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Ancak, bu kısa makalemizin hacmi böyle bir çalışma için yeterli değildir. Bu türlü çalışmaların daha da özel konulara inhisar ettirilerek yapılması yararlı olabilir. Bilhassa, gerek divanlardan seçme yapılarak incelenmesi durumunda, Edebiyat tarihimiz bakımından da önemli bir nevi ortaya konmuş olabilir. Nitekim, bu konuda sadece bir tür yazma eserlerde değil, kitâbe olarak taşlara kazılmış bir çok mısraın yer aldığı eserlerde de rastlanmaktadır. Bu da ayrı bir çalışma alanı olarak değerlendirilebilir.

Bütün eserlerde bulunan bu türlü kayıtların, ister aktarma olsun, isterse bizzat sahipleri tarafından yazılmış olsun, hepsinin hem kültür tarihimiz, hem de toplum hayatımızın tarihi bakımından önem arzettikleri söylenebilir. Onun için bu tür bilgilerin kataloglarda işaret edilmesi, onlara ulaşmayı kolaylaştırır. Böylece bu konularda çalışacak olanlara yardımcı olunur.

III. YAZMA ESERLERİN İSTİNSAH KAYITLARI İLE VAKIF KAYITLARI VE SON SAYFALARINDAKİ NOTLAR MESELESİ

Yukarıdan beri üzerinde durduğumuz yazma eserlerin sonlarındaki kayıtlar da bizim için önem taşırlar. Bir eserin konusu tıp, aritmetik veya Astronomi olabilir. Kataloglara böylece konusu ile ilgili olduğu yerlere yazılırlar. Halbuki bu eserlerin istinsah kayıtlarında bir tarihçiyi ilgilendiren çok önemli bilgiler de yer aldığı hâlde, kataloglarda buna işaret edilmediği için dikkatten kaçar ve arada kaybolup giderler.

İzmir Milli Kütüphânesinin 50/180-V numarasında kayıtlı bir yazması konu itibariyle dinî bir hüviyeti olmakla birlikte istinsah kaydına eserin, Valpo, Şaklavuş, Estergon, Belgrad ve benzeri müstahkem kalelerin fethi yılı olan 950/1543 yılında yazıldığı belirtilmektedir. Bu kayıt, muhtemelen bu bölgede oturan bir müstensih tarafından konulmuştur. Böyle olunca, bu kayıtların bölgenin siyasi tarihi için olduğu kadar aynı zamanda kültür hayatı hakkında da bize önemli bir malzeme özelliği taşıdığı düşünülebilir.

"A'şâr-ı Kursiyyeden Şems-i Leylân" adlı aritmetiğe dair bir eser de "Ce-mâat-ı Mehterân-ı Hayme muhasibi" olan el-Hac Muhammed tarafından istinsah edilmiş olduğunu gösteren bu kayıt, Çadır Mehterleri arasında matematikle de meşgul olanların bulunduğunu ortaya koyan açık bir örnek olarak kaydedilebilir.

Bu kayıtlar arasında, eserin nerede yazıldığını gösteren notlara da rastlanılmaktadır. Bu notlar da, yalnız şehir değil, aynı zamanda, mekân da belirtilmektedir; cami gibi, medrese gibi. Bu notlardan hareketle, o şehirlerde mevcut olduğunun bugün tespiti mümkün olmayan mekânlarını tarihi bilinen devirlerde var olduğunu bu eserlerdeki kayıtlardan tespit etmek, en azından o zamanlarda var olduğunu bilmek bakımından mümkün olabilir.

SONUÇ

Yazma eserler, sadece konuları ve diğer güzel sanatlar bakımından önem taşımakta, aynı zamanda, kültür tarihimiz, toplum yapımız, iktisâdi hayatımız ve şehir tarihleri bakımından da önem arz etmektedirler. Onun için bu eserlerde yer alan bütün notların, hazırlanacak olan kataloglarda özet olarak kaydedilmeleri,

bunlardan haberdâr olunarak, onlara ulaşılmaması bakımından çok yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Biz burada bir kütüphâneyi örnek alarak yazma eserlerde karşılaşılan bazı özelliklere ve bunlardaki problemlere değinmeye çalıştık. Bu konuyu diğer kütüphânelerde bulunan yazma eserleri de içine alacak şekilde yaygınlaştırsak, daha çok değerli malzeme ile karşılaşacağı muhakkaktır. Belki de bu malzemeler arasında keşif denebilecek çok nâdir bilgilere de rastlanması mümkün olabilir.